

Θεσα, Ρεσυρα, Ρεσυσα, Βαραα, Θα-
ραα, այս ընդգծեալ տառերը միայն եր-
կաթագիր ձեռագիրներու մէջ իրարու հետ
կրնան շփոթուիլ:

Ուստի եւ թէ այս իրողութենէն,
թէ լեզուէն եւ թէ միանգամայն այն
հաւանական կարծիքէն, թէ թարգմանիչն
օգտուած է նաեւ ասորերէն թարգմանու-
թենէն, որ Զ—Է. դարուն անդի ունեցած
է, հետեւեալ եզրակացութեան կը յան-
գինք. Հայերէն թարգմանութիւնն եղած
է ամէնէն ուշ Ը. դարուն: Իսկ թարգ-
մանչին ձեռքին տակ եղած են հնագոյն
եւ պատուական ձեռագիրներ, ինչպէս
յայտնի է այն թանկագին ընթերցուած-
ներէն, որոնք միայն հայերէնի մէջ կը
գտնուին: Եւ այս պատճառաւ զիմանական
աշխարհի առջեւ մեծ յարգ ունի հայ
թարգմանութիւնը: Բնական է այս յարգն
աւելի եւս պիտի բարձրանար, եթէ քննա-
կան հրատարակութիւն մը գոյութիւն
ունենար, ասով նաեւ յունարէն նախաբնա-
գիրը վերակազմելու համար մեծ ծառայու-
թիւն պիտի մատուցանէր: Շատ բաղձալի
է, որ այսպիսի հրատարակութեան մը ձեռ-
նարկուի համեմատութեամբ հին եւ ըն-
տրելագոյն ձեռագիրներու: Վուց թէեւ
հիմնուած 5 ձեռագիրներու վրայ տուած
է հայերէն թարգմանութեան հրատարա-
կութիւնը ըստ կրկին խմբագրութեան
(էջ 849—993), բայց իւր հրատարակու-
թիւնը մեծ թերոյթ կը ներկայացնէ այնու,
որ ինքը ոչ ըստ բաւականի հմուտ ըլա-
լով հայերէն լեզուի, չէ կրցած յաջող
կերպով վերակազմել բնագիրը եւ հսկել
խնամոտ՝ անխալ տպագրութեան վրայ:

Հ. ՊԵՏՐՈՍ ՏԷՐ-ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԱՐԱՅ ԳԵՂԵՑԻԿ

ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՔՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄ
ՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

— (Հարաւորութիւն)

3. Շամիրամ:

Հնութիւնն եւ առ հասարակ ամբողջ ան-
ցեալը մինչեւ ԺԹԷ դարու 50-ական թուական-
ներուն Շամիրամ կը նկատէր պատմական
իրական անձնաւորութիւն մը իբրեւ թագուհի
մը հազուագիւտ իր սեռին մէջ, որ իր զարմա-
նալի կորովով ու առնական նկարագրով հնու-
թեան գրեթէ բովանդակ քաղաքակիրթ աշ-
խարհին կը տիրէ, մեռնելէն վերջն ալ ձգելով
հսկայագործ շինութիւններ եւ գեղեցկաշէն քա-
ղաքներ իբր յաւիտեական յիշատակ իր մե-
ծութեան եւ արտաքոյ կարգի ձիրքերուն, որոնց
շնորհիւ մինչեւ իսկ յետագայ սերնդէն կ'առ-
տուածանայ եւ ասուրա-բաբելական պանթէոնին
նշանաւոր դէմքերէն մէկը կը դառնայ: Այս
ըմբռնումը տիրող էր տակաւին, երբ Գաթրձեան
իր հոգեւոր Տիեզերական պատմութիւնը կը
գրէր: Սակայն հետզհետէ գտնուած սեպա-
գիր արձանագրութիւններն այս ընդհանուր
հաւատքն այն աստիճան խախտեցին, որ պատ-
մաքննական շրջանակներուն առջեւ քննազուրկ
եւ յետադիմական կը համարուէր, ով որ
Շամիրամի պատմականութեան վրայ կը պնդէր:
Այնուհետեւ Շամիրամ նկատուեցաւ գիցուհի
մը, ասուրա-բաբելական իշտարի հետ յոյն
բոլորովին, զոր յետոյ յոյն մատենագիրներու
Նեմեդրական քանապաղատութիւնը իր բնա-
կան ձգտումով ու բերումով աստուածութեան
բարձունքէն իբր թէ իջեցնելով՝ կը մարդա-
ցընէ եւ ասորա-բաբելական գահին վրայ կը
բազմեցընէ իբր յաջորդ Նինոսի իր ամուսնոյն
եւ Նինուէի հիմնադրին, որ ոմանց համաձայն
ինքնին իսկ Շամիրամէն կը սպանուի եւ ըստ
ուրիշներու բնական մահուամբ կը մեռնի:

Այս ըմբռնումը մնաց մինչեւ ԺԹԷ դա-
րու վերջերը, այն ատենէն ասդին պատմական
հորիզոնը բաւականաչափ պարզուեցաւ շնորհիւ
գտնուած ուրիշ երկու շատ կարեւոր արձանա-

S. Borgevalle¹ կը բաղձայ Շամիրամի հետ նոյնացնել, սակայն ինչպէս շատ լաւ կը դիտէ արեւելեան խնդիրներով զբաղող հանրածանօթ թերթ մը², Շամիրամ ծագած է բարեւական Սամուրամմատէն, որ հասարակ է ասորեստանեան Շամուրամատին: Հետեւաբար եթէ մինչեւ անգամ Սիմա, որուն ասորական ձեւն է ܣܡܐ Եւ նախնական ըլլալու է ܣܡܐ = Ասիմա³, Շամիրամի Սամու- նախարամատին հետ ներքին աղերսի մէջ ըլլար, անկից տակաւին երկուքին նոյնութիւնը չէր հետեւեր:

Սեպագիր արձանագրութիւններն Շամիրամի մասին աւելի բան մը հաղորդելով՝ պատմախոյզները ստիպուած են աւանդութեան եւ ժողովրդական առասպելներու դիմել, զորոնք իրրեւ պատմական աղբիւր գործածելու համար ի հարկէ մեծ զգուշութիւն հարկաւոր է: Բարեբախտաբար ներկայ ուսումնասիրութեանս բերմամբ մնաք հիմայ այս հոգեբէն չափով մը ազատ ենք. անոր համար սիրով եւ յօժարութեամբ կը մերձենամ առասպելախառն եւ դիւցախառն Շամիրամին, որ իր գերազգեցիկ դէմքովն ոչ միայն բազմաթիւ առասպելներ եւ աստուածութիւններ ձուլած միացուցած է իրեն հետ, այլ եւ զբաղցուցած է իւր միւլ գրեթէ բոլոր հին պատմագիրները, որոնք իր քաջագործութիւններէն ափսոսաբար բացառուած էին, որ էպէս թերի պիտի համարէին իրենց գործքերը, եթէ գէթ քանի մը տողով չ'իշատակէին անոր կեանքն ու գործունէութիւնը⁴: Հոս պիտի օգտուիմ աւելի Գիոգոր Սիկիլիացիէն, որ մեզի հասած բոլոր մատենագիրներուն մէջէն ամէնէն մանրամասն գրողն է այս մասին եւ նախընտրելի է ինծի առաւելագէս անոր համար որ իր գլխաւոր աղբիւրն եղած է Կտեսիաս, նշանաւոր յոյն պատմագիրը, որ ժողովրդական զրոյցներու նախասիրութիւն տուող իր հանրածանօթ բերումովը ի հարկէ աւելի վստահելի է եւ մտադրութեան արժանի դիցարանութեամբ պարագովը մը համար:

Շամիրամ գուտարն է Գերկեսոյ ասորի դիցուհին, որ ընկեցիկ կ'ընէ զինքը անապատին

մէջ, ուր աղանիները զինքը կ'աթով եւ պանիրով կը սնուցանեն: Յետոյ Սիմաս անունով հովիւ մը զինքը գտնելով, կը տանի իր տունը եւ կը կրթէ: Շամիրամ աճելով հասակաւ եւ գեղեցկութեամբ կ'ամուսնանայ Ունեսի՝ Նինոսի խորհրդականին հետ, որմէ երկու զաւակ՝ Հիւպատէն եւ Հիւգասպէն կը ծնան: Մասնակից կ'ըլլայ Նինոսի բակտրիական արշաւանքին, որուն միջոցին իր ցուցուցած առնական քաջութեամբն ու տուած իմաստուն խորհուրդներովը Նինոսի սիրտը կը գրաւէ, որ զայն կնութեան կը պահանջէ: Նինոս ասկէ յառաջ արշաւանք մըն ալ ըրած էր Հոյաստանի Բարդանէս թագաւորին դէմ եւ զայն դաշնակից եւ հարկատու ըրած¹: Ունէս Շամիրամի ամուսինը Նինոսի պահանջին վրայ՝ յուսահատութենէն ինք զինքը կը կախէ, որով Շամիրամ կ'ըլլայ կին Նինոսի, ուսկից կը ծնանի Նինիաս: Կը մասնակցի նաեւ Նինոսի ընդդէմ Մարաց արշաւանքին եւ անոր մահովն Վերջը իրրեւ միահեծան թագուհի կը կանգնէ շերիմ մը անոր գերեզմանին վրայ եւ կ'ոթողայ յին կամուրջ մը Խիբատի վրայ, ինչպէս նաեւ շքեղ տաճար մը Բելի նուիրուած: Կը շինէ Վերջագէս արքունական մեծ պողոտայ մը եւ հսկայ ջրմուղ մը: Միւս կողմանէ սակայն յայրատ էր եւ շուայ ութեան տալով ինք զինքն ետեւէ կ'ըլլայ շատ մը սիրականներու, զորոնք յետոյ ամէն ալ կը սպաննէ: Ամէնէն վերջին գործը կ'ըլլայ շնորհներու դէմ արշաւանքը, որ շատ անյաջող ելք կ'ունենայ, իսկ ինքը յետոյ կամ կը սպաննուի եւ կամ աղանւոյ կը փոխուի²:

Բազմապիսի գծերով նկարուած պատկեր մըն է հոս մեզի ընծայուածը, որուն մէջ դիցարանական ու մարդկայինը, առասպելականն ու պատմականը այնպէս գեղեցիկ կերպով իրարու հետ միացած են: Գերկեսոյ ասորական Աթարկատիս դիցուհին է, որ փիւնիկեան Աստարտի եւ ասորաբարեւական Իշտարի կը համապատասխանէ: Նոյն մայր դիցուհին է, արգասաւորութեան եւ սիրոյ դիցուհին, պաշտօնով թէեւ յայրատ անբարոյական, բայց իր ազդեցութիւնը կը տարածէր բոլոր Սեմական ազգերու եւ առհասարակ ամբողջ յառաջակողմեան Ասիոյ վրայ: Իրեն նկարագրական յատկութիւններուն մէկն ալ էր ըլլալ պատերազմի դիցուհի բառին ամենաճիշտ առումով: Նուիրական կենդանիներն էին աղանիներ եւ ձուկը, ինքն իսկ շատ անգամ

¹ Revue Archeol. 1903.

² Altorientalische Literaturzeitung 1903, էջ 479:

³ Հմմտ. AOLZ, 678:

⁴ Diod. Sic. II, 4. «Որովհետեւ համոզուած ենք, կ'ըսէ յոյն մատենագիրը, որ Շամիրամ բոլոր կանանց մէջէն ամէնէն նշանաւորն է, անկարելի է որ բան մը չգրէնք անոր մասին, մանաւանդ եթէ նկատենք որ ամենախնարհ վիճակէ այնչափ փառքի զաւակներէն էր հասարակը»:

¹ Diod. II, 1.

² Diod. Sic. II, 3-20. Հմմտ. նաեւ Հերոդոտոս I, 184, III, 155. Ասորիոս, Adv. gentes I, 5 հ.ն.

վերջական զորյոցներու մէջ կը նոյնացուի հեթանոսական դիցուհւոյ մը հետ, որուն տեսագծերէն (Motiv) դատելով՝ զայ մանաւի է, որ գրեթէ տարբերութիւն չունի իշդարէն: Այսպէս թերեք գտնուող թամարա ըսուած դղեակին մասին աւանդութեան մը մէջ¹ կը պատմուի, որ հոն թամարա կը սիրահարուի երիտասարդի մը, զոր սակայն յաջորդ օրն արդէն կը սպաննէ: Ուրիշ տարբերակի մը համաձայն թամարա Գորի բերդը շինելու միջոցին կը սպաննէ երիտասարդ մը, որ զինքը կը սիրէր²: Թամարա ալ կը շինէ քաղաքներ, կամուրջներ, դղեակներ եւ վանքեր: Աւելի հետաքրքրական է սփանկան բանաստեղծութիւն մը³, ուր թամարա կը նկարագրուի իբրեւ ձիու վրայ նստած ճամբորդ մը, որուն հանդիպողը կ'ըսէ թէ ո՛ր է քողդ, ո՛ր է կօշիկդ, ո՛ր զգեստներդ: Իշդար ալ Տամուզ աղատելու համար սանդարամետ երթալու միջոցին ամէն նոր հանդիպած կայանին զգեստ մը պիտի հանէր, այնպէս որ սանդարամետի դիցուհւոյն առջեւ կ'ելէ բոլորովին մերկ: Քողդ մասնաւորապէս առանձին նշանակութիւն մ'ունի իշդարի համար, որ շատ անգամ կը ներկայացուի քողարկուած վիճակի մէջ⁴, եւ իբրեւ այսպիսի ալ մեծ յարգանք կը վայելէր: Մանաւանդ թէ շատ տեղեր զինքը առանց քողի տեսնողը, կը մեռնէր ըստ ժողովրդեան հաւատքին: Շատ հաւանական է թէ այս քողաւոր իշդարն էր, զոր Տուշրատա հիւանդ Ամենովիկիս Գ.ին զրկեց զինքը առողջացնելու համար⁵: Թէ պատմական անձնաւորութիւն մը ժամանակի ընթացքին կրնայ դիցարանականի մը հետ շփոթուիլ, կը տեսնուի նաեւ արաբական զօրոյցէ մը, որուն մէջ Պալմիրական Զենորիա թագուհին յայտնապէս նոյնացուած է իշդար-Շամիրամի հետ⁶: Արդեօք չէ՞ կարելի նոյնը բոլի նաեւ մեր Սաթեհիկի մասին: Չեմ համարձակիր հաստատելու, սակայն կը միտիմ մականերելու դրդուած ինքնին իսկ անուան կազմութենէն եւ պատմութենէն:

(Շարանակիւն)

ԴՈՒՏ. Հ. Ա. ՄԱՏԻՆԵԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՅԵՏԵՂԵՐՈՒՆԴԻՆԵՆ ՊԵՏՄՈՒԹԵՆԷՆ ՀԱՏԵԿՈՏՈՐՆԵՐ ԱՆՆՈՒՆԻ ՔՈՎ

(Հարանկար)

Դ.

Դառնանք նորէն Անանուի աւանդութեան: Խնդրոյ նիւթ հատուածին մէջ Զարեհին յաջորդող երկու անուններուն — Արմոգ եւ Սարհանգ — վաւերականութեան չնք կրնար երաշխաւորել: Սարհանգ անուան ուրիշ ոչ ուրիք կը հանդիպինք, եւ Պրոֆ. Գ. Խալաթեանցի համեմատ՝ առի պարսկերէն վերագիր մըն է. Մարաքա Մոուրնացի. էջ 57): Բայց քուցէ Սարհանգ եւ Վահագն անուններուն երեւութական նմանութենէն թելադրուելով մտցուցեր է Խորենացին Վահագնի արարուածը երուանդեան Տիգրանէ յետոյ: Արմոգ անուան ալ կը հանդիպինք մէկ անգամ միայն, Խորենացւոյ քով, Վահագնի յաջորդներուն շարքին մէջ, եւ այս՝ ուղղակի Անանուի այս հատուածէն ընդօրինակեալ է:

Սակայն Շաւարշ կամ Շաւարշ անունն այսպէս չէ: Անի հին պարսկերէն անուն մըն է, զոր Յոյները Բուերքսէս կը տառադարձէին¹: Խորենացին Շաւարշ մը կուտայ Անուշաւանէն մինչեւ Սկայորդի յաջորդող՝ Ասորեստանեայց հարկատու հայ իշխանապետաց ցանկին մէջ. (Պատմ. Ա. ԺԹ. էջ 95), Մարքուարտ արդէն ցուցուցած է որ Շաւարշ Արշամաշատի թագաւոր քսերքսէսն է², Ն. Բ. շուրջ 218—208ին իշխած, որ Անտիոքոս Մեծի քոյրն Անտիոքիսը իրեն կին առաւ եւ իր կնոջ դաւաճանութեամբ սպանուեցաւ³: Մենք հաւանական կը գտնենք կարծեմ թէ հռչակաւոր Արտաշ դաշտը իր Շաւարշան անունը, ինչպէս նաեւ Ս. Սանդուխտի վկայարանութեան մէջ յիշուած Շա-

1 Դարեհ Վշտապեանի որդւոյն ու յաջորդին անունն է Աքեմենեան բեւեռագիր արձանագրութեանց համեմատ՝ Խալաթեան, զոր երրորդեք Ահալ-էր-շ տառադարձուցեր են, իսկ Յոյքը՝ Բուերքսէս: Միեւնոյն հին պարսկերէն ձեւէն անանցուած է հայերէն Շաւարշ անունը: Հմմտ. աւետ. Երեմ-արշան, Նպրակ. Սիւս-իւ, Սիւս-իւ: Marquart, Erānsāhr, S. 177, Anm. 3; Justi, Iran-Namenb., art. *Syāwarsān*. Խալաթեանց, Մարթա, էջ 57:

2 Unters. zur Gesch. von Ernn, I, 39-42.

3 Polybius VIII, 25, 1; Johan. Antioch. bei Müller Fragm. IV, 557b. Այս Շաւարշ թագաւորէն դրժմէր ալ մնացած են իր պատկերով. Blau, Zeitschr. für Num. VII (1880), 33, 39; Visconti II. 332; Langlois, Numism. pl. I, 6, 7; Babelon CXIV, 212, pl. XXIX, 6, 7.

1 Khachanow, Պատմ. վրական մատենագրութեան (սուս.), էջ 61-63:

2 Sbornik materialow Kavkaskaja Tiflis, X, 1. էջ 95-96. XXXV, 1, 185-186 էւն:

3 DAO 10. Die verschleierte Göttin v. Tell-Halaf (Dr. M. v. Oppenheim).

4 Kundtson, Tel-Amarnabriefe Nr. 6, Taf. 23.

5 Winckler, Himmels- und Weltenbild der Babylonier als Grundlage der Weltanschauung und Mythologie aller Völker. Leipzig 1903, էջ 47.